

D R O B N E P R A C E

Ks. BOLESŁAW KUMOR

POCZĄTKI ORGANIZACJI PARAFIALNEJ NA ZIEMIACH POLSKICH

Na temat organizacji parafialnej¹ i jej początków na ziemiach Polski piastowskiej pisano dosyć dużo; niektóre prace omawiają to zagadnienie bezpośrednio i dają konkretną odpowiedź na pytanie kiedy i jak uformowała się sieć parafialna (Abraham, Zachorowski, Kujot, Kulczycki, Schulte, Silnicki, Neuling, Michael, Schmid, Panzram, Wiśniewski, Kozierowski i ostatnio niedrukowane dotąd prace: Szafrana, Jopa, Grocholskiego i Litaka z terenu biskupstwa krakowskiego), inne natomiast zajmują się tym problemem tylko ubocznie, niemniej i one dają odpowiedź na postawione wyżej pytanie (Curschmann, Salis, Seppelt, Pfitzner, Zakrzewski, Maleczyński, Wojciechowski Z., Tymieniecki, Śląski, Kłodziński, Łaguna, Kostrzewski, Labuda, Piekarczyk i inni).

Należy jednak stwierdzić, że prawie na wszystkich wymienionych wyżej pracach zaciążyła metoda i wyniki badań naukowych Abrahama, podczas gdy ten ostatni, jako historyk prawa, był pod silnym wpływem niemieckiej szkoły historyczno-prawnej Ulricha Stutza i jej wybitnego przedstawiciela Henryka Schäfera. Szkoła ta (zwłaszcza Schäfer), zajmująca się najstarszą organiza-

¹ Fragment z obszerniejszej pracy pt.: Powstanie i rozwój organizacji parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI w.

cją parafialną w Nadrenii, w badaniu tego zagadnienia stanęła na gruncie prawnym, uważając za zasadniczy czynnik konstytutywny parafii jest okręg²; o powstaniu tedy organizacji parafialnej można mówić dopiero wówczas, kiedy nastąpił podział danego terytorium na ściśle określone okręgi parafialne.

Nie inaczej precyzuje swoje twierdzenia Abraham; ponieważ według niego nie można mówić o wytworzeniu się okręgów parafialnych na ziemiach polskich przed połową XII w., dlatego „jako pewnik przyjąć należy, że za Krzywoustego jeszcze w Polsce podziału na parafie i okręgi plebanalne nie było“³. Jedynym kościołem parafialnym w obrębie całej diecezji była katedra biskupia i tylko w niej pełniono *curam animarum*. Wprawdzie pod koniec XI w. w związku z chrystianizacją kraju zaczęły powstawać poza obrębem katedry biskupiej kościoły i kaplice po grodach i zamkach, ale te miały charakter raczej misyjny, będąc punktem oparcia dla szerzącego się chrześcijaństwa i były obsługiwane najczęściej przez duchowieństwo zakonne; kościoły te były (równocześnie) prywatną własnością już to samego księcia, już to rycerstwa lub biskupa z tytułu fundacji lub własności ziemskiej, w obrębie której się znajdowały. Były one nawet dość liczne, ale nie stanowiły w żadnym wypadku normalnej sieci parafialnej; dopiero z chwilą uprzywilejowania tych kościołów „prawami chrztu, pogrzebu itp“, a nadto odrębnym okręgiem, dopiero wówczas zaczęła się formować sieć parafialna — tak problem rozwija: Abraham⁴, a za nim

U. Stutz, *Die Eigenkirche als Element des mittelalterlichen Kirchenrechts*, Berlin 1895; tenże, *Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens von seinen Anfängen bis auf die Zeit Alexanders III*, Bd I, Berlin 1091; K. H. Schäfer, *Pfarrkirche und Stift im Mittelalter (Kirchengeschichtliche Abhandlungen, hrsg. U. Stutz, 3 H.)*, Stuttgart 1903.

³ W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*², Lwów 1893, s. 167.

⁴ *Organizacja*, 167 nn.; tenże, Recenzja pracy H. F. Schmidta, *Die rechtliche*, „Kwartalnik Historyczny“, 44 (1930) 520 nn.; por. T. Gromnicki, Recenzja pracy Abrahama, *Organizacja*, „Przegląd Powszechny“, 30 (1891) 416—421; A. Rembowski, Rec. pracy Abrahama, op. cit., „Biblioteka Warszawska“, (1893) 377—383.

Silnicki⁵, Schmid⁶, Kulczycki⁷, Bardach⁸, Kłodziński i Sas⁹, Völker¹⁰, Z. Wojciechowski¹¹, Z. Chodyński¹² i Ślaski¹³. Nieco zmienione stanowisko cechuje niemieckich badaczy śląskiej organizacji parafialnej; oprócz zasadniczej tezy o okręgu parafialnym doszedł jeszcze u nich motyw etniczny, który w ramach czasowych kolonizacji niemieckich Śląska zdecydował o wytworzeniu się odrębnych okręgów parafialnych. Pierwsze zaś wzmianki mają wskazywać na początek parafii. Tak przedstawiają zagadnienie: Heyne¹⁴, Chrząszcz¹⁵, Schulte¹⁶, Seppelt¹⁷, Panzram¹⁸ i Neu-

T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca XIV w.*, Warszawa 1953, s. 85 nn.; tenże, *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 65.

⁶ H. F. Schmid, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938, s. 251 nn.

⁷ L. Kulczycki, *L'organisation de l'église de Pologne avant le XIII-me siècle*, Grenoble 1938, 184 nn., por. rec. pracy Kulczyckiego, P. Fournier, „Revue historique de Droit“, 9 (1930) 798—800; E. Stasiński, Rec. w „Historische Jahrbuch“, 54 (1934) 383 n.

⁸ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski do 1795*, Warszawa 1957, t. I, s. 238 n.

⁹ A. Kłodziński, rec. pracy St. Zachorowskiego, *Początki*, „Przegląd Powszechny, 122 (1914) 414—417; J. Sas, rec. pracy St. Zachorowskiego, op. cit., „Przegląd Powszechny“, 101 (1909) 103—110.

¹⁰ K. Völker, *Kirchengeschichte Polens*, Leipzig-Berlin 1930 s. 43.

¹¹ Z. Wojciechowski, *Najstarszy ustrój plemiennie-szczepowy. Historia Śląska*, t. I, s. 132 n.; tenże, *Państwo polskie w wiekach średnich*, Poznań 1948, s. 93, 182.

¹² Z. Chodyński, s. v. Proboszcz z prawa prowincjonalnego, art. w *Encyklopedii kościelnej Nowodworskiego*, t. 21, 328—331.

¹³ K. Ślaski, *Dzieje Ziemi Kołobrzesckiej do czasów jej germanizacji*, Toruń 1948, s. 45, 95.

¹⁴ J. Heyne, *Dokumentirte Geschichte des Bistums und Hochstiftes Breslau*, Bd 1, Wrocław 1860, s. 188 nn.

¹⁵ J. Chrząszcz, *Kirchengeschichte Schlesiens*, Wrocław 1908, s. 32.

¹⁶ W. Schulte, *Die Entwicklung der Parochialverfassung und des höheren Schulwesens Schlesiens im Mittelalter*, „Zft des Ver. f. Gesch. Schles.“, 36 (1901) 390 n.

¹⁷ F. X. Seppelt, *Die Bedeutung der deutschen Besiedlung Schlesiens für die kirchliche Entwicklung*, Gliwice 1921, s. 4; tenże, *Die kath.*

ling¹⁹, oraz z terenu Pomorza Curschmann²⁰ i Salis²¹. W zasadzie ostateczne wyniki tych prac są te same, co Abrahama: powstanie odrębnych okręgów parafialnych nastąpiło najwcześniej w drugiej połowie XII w. (Teza niemiecka o początkach kolonizacji niemieckiej na Śląsku). Na uwagę zasługuje zdanie Zachorowskiego; jako historyk prawa uznaje za główny czynnik konstytutywny parafii jej okręg, nie mniej jednakże zwraca uwagę i na *curam animarum* i stąd płynie jego poprawka czasowa: początki parafii polskich należy datować na wiek XI²².

Jedynie na odcinku organizacji grodowej do najstarszej sieci parafialnej po gruntownych badaniach Schmida i Loescha sprostowano dawne poglądy²³ i przyjęto, że pomiędzy organizacją

Kirche in Schlesiens, w Schlesische Landeskunde Geschicht. Abt. Hrsg. Frech n. Kempers, Leipzig 1931, s. 311; tenże, Christentum u. Kirche in Schlesien in der slavischen Zeit (bis 1200), „Der Oberschlesier“, 3 (1921) 450; tenże, Geschichte des Bistums Breslau, Real-Handbuch des Bistums res Breslau, Wrocław 1929, t. I, s. 20 nn.; tenże s. v. Breslau w Dict. Hist. Geogr. Eccles. X (1938) 589.

¹⁹ E. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Wrocław 1940, s. 5 nn., s. 91 nn.. tenże, *Die schlesische Archidiakonate und Archipresbyterate bis zur Mitte des 14 Jhrd.*, Wrocław 1937, 28 n.; por. J. Bar, rec. pracy Panzrama, *Geschichtliche, „Nasza Przeszłość“*, IV (1948) 354.

¹⁹ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchliche Stiftungen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Wrocław² 1902, s. 1 nn.

²⁰ F. Curschmann, *Die Diözese Brandenburg*, Leipzig 1906, s. 270 nn.

²¹ S. Salis, *Forschungen zur ältesten Geschichte des Bistums Kammin, Baltisches Studien*, [Szczecin 1924], s. 82—27; por. H. E. Schmid, op. cit., s. 844 nn.

²² S. Zachorowski, *Początki parafii polskich, Stud. ku czci W. Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 277 nn.

²³ S. Zachorowski, op. cit., s. 283—287; W. Abraham, op. cit., s. 167 n.; S. Kujot, *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej*, Toruń 1903 t. I, s. 78; tenże, *Dzieje Prus Królewskich*, Roczn. Tow. Nauk. w Toruniu, 29—31 (1922—24), t. I, s. 36. K. Potkański, *O założeniu i uposażeniu klasztoru w Mogilnie*, s. 181; J. Fijałek, *Przeszłość Nankiera biskupa krakowskiego, następnie wrocławskiego*. Księga pamiątkowa ku czci Bol. Orzechowicza, Lwów 1916, t. I, s. 263; S. Arnold, *Możliwość polskie w XI w.*, „Przegląd Historyczny“, 5 (1925) 21; W. Schulte,

grodową a najstarszą siecią parafialną nie można stwierdzić ścisłego związku ani organicznego, ani prawnego²⁴. Rozwój bowiem organizacji grodowej w nadgranicznych terenach miał na celu obronę państwa, a nie jego administrację i nie był zakończony jeszcze w XIII w., podczas gdy właśnie w tym czasie formująca się najstarsza sieć parafialna ma więcej punktów oparcia wewnątrz kraju przy grodach i targowiskach, aniżeli w nadgranicznych grodach obronnych²⁵.

Niezależnie od podstawy prawnej pierwszych kościołów parafialnych (okręg parafialny) przesuwiają ich początki na wiek XI: Łaguna²⁶, Kujot²⁷, Michael²⁸, Maleczyński²⁹ Tymieniecki³⁰, Pie-

op. cit., s. 392. E. Michael, *Die schlesische Kirche und ihr Patronat im Mittelalter unter polnischem Recht*, Görlitz 1926, s. 62; S. Arnold, *Władztwo biskupie na grodzie wolbromskim w w. XIII*, Warszawa 1921, s. 1; J. Pfitzner, *Biesiedlung- Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, Reichenberg 1926, t. I, s. 353; J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań² 1949, s. 294; L. Kulczycki, op. cit., s. 184; T. Tyc, *Die Anfänge der dörflichen Siedlung zu deutschem Recht in Grosspolen (1200—1333)*, Wrocław 1930, s. 68.

²⁴ H. F. Schmid op. cit., s. 252 n.; Panzram, *Die schlesische*, s. 2 nn.; H. Loesch, rec. pracy Pfitznera, op. cit., „Zft d. Savigny Stift. f. Rechtsgesch. Germ. Abt.“, 48 (1928) 572—589; T. Silnicki, *Dzieje i ustrój*, s. 85; Z. Wojciechowski, *Państwo polskie*, s. 74.

²⁵ H. F. Schmid, op. cit., s. 253; T. Silnicki, op. cit., s. 86. Z. Wojciechowski, *Zestudiów nad organizacją państwa polskiego za Piastów*, Lwów 1924, s. 17 nn., 44 nn.: tenże, *Momenty terytorialne organizacji rodowej w Polsce Piastowskiej*, Poznań 1924, s. 45 nn.; S. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju admin. Polski Piastowskiej (w XII i XIII)*, Kraków 1927, s. 93.

²⁶ S. Łaguna, *Pierwsze wieki Kościoła polskiego*, „Kwartalnik Historyczny“ 5 (1891) 549 nn.

²⁷ S. Kujot, *Kto założył*, t. I, s. 76; tenże, *Dzieje Prus*, t. I, s. 36. E. Michael, op. cit., s. 62 nn.

²⁹ K. Maleczyński, *Najstarsze targi w Polsce i stosunek ich do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim*, Lwów 1926, s. 194; tenże, rec. pracy Michaela, op. cit., „Kwartalnik Historyczny“, (1927) 618—625.

³⁰ K. Tymieniecki, *Podgrodzia w północno-zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje miast na prawie niemieckim*, „Slavia Occidentalis“ II (1922) 93.

karczyk³¹, Kozierowski³², Zakrzewski³³ i Labuda, który opowiada się nawet za wiekiem X³⁴. Pierwsi trzej, jak to już wyżej wspomniano, wiązali jej powstanie z organizacją grodową, podczas gdy pozostali wymieniają nadto podgrodzia i targowiska. Należy jednakże zaznaczyć, że oprócz trzech pierwszych prac, omawiających problem powstania organizacji parafialnej *ex professo*, pozostałe pozycje dotyczą tego problemu tylko ubocznie.

Do tej samej grupy należy zaliczyć ostatnio opracowane (dotąd niedrukowane) pozycje z zakresu początków organizacji parafialnej w kresowych archidiaconatach diecezji krakowskiej (Szafran, Jop, Grocholski i Litak)³⁵. Wymienione ostatnio prace odcinają się od prawnego ujęcia parafii i zwracają uwagę na *curam animarum* jako na jej czynnik istotny; w rzeczywistości wszystkie wychodzą z definicji parafii podanej przez belgijskiego badacza sieci parafialnej na terenie Belgii, Moreau, który ją definiuje jako „zgrupowanie wiernych, mające na czele kapłana, obowiązującego do rezydencji i z tego powodu posiadającego dochody potrzebne mu do życia“³⁶.

Tymczasem Moreau podaje właśnie definicję prawną i to opartą w dużej mierze o nowożytne prawo kościelne, które na pierwszy plan obok terytorium wysuwa kapłana rezydującego

³¹ S. Piekarczyk, *Studia z dziejów miast polskich w XIII—XIV w.*, Warszawa 1955, s. 26.

³² S. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej*, Poznań 1934, s. 1 nn.; tenże, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, Poznań 1935, s. 1 nn.

³³ St. Zakrzewski, *Bolesław Chrobry Wielki*, Lwów 1925, s. 69, 332.

³⁴ G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, Poznań 1946, s. 195.

³⁵ P. Szafran, *Sieć parafialna archidiaconatu lubelskiego do końca XVI w.*, Lublin 1958; S. Jop, *Sieć parafialna archidiaconatu sandomierskiego do końca XVI w.*, Lublin 1956; H. Grocholski, *Sieć parafialna archidiaconatu zawichojskiego do końca XVI w.*, Lublin 1956; S. Litak, *Sieć parafialna archidiaconatu radomskiego do końca XVI w.*, Lublin 1957.

³⁶ E. Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, Bruxelles 1945, t. I s. 16, przyp. 1.

i jego beneficium³⁷. Natomiast sam Moreau nic nie mówi o miejscu kultu wiernych i *cura animarum* duszpasterza. Rezydencja, podkreślana przez Moreau, jest dla okresu średniowiecznego bardzo problematyczne, znane są wypadki jeszcze z XVI w. świadczące o istnieniu parafii, chociaż ta była opuszczoną od kilkunastu lat przez duszpasterza i tylko sporadycznie była administrowaną przez pobliskich plebanów³⁸. Dokumenty notują i przeciwne wypadki, gdzie był rezydujący kapłan, wierni i świątynia, a nie było parafii, ponieważ brakło formalnego czynnika prawnego — były to tzw. wikarie wieczyste³⁹.

Pod uwagę należy wziąć obydwaj czynniki: formalny (prawny) i kultowy (*cura animarum*), ale w ujęciu średniowiecznym; pierwszy bowiem decydował o zależności hierarchicznej i jurysdykcyjnej Kościoła i tego czynnika domagają się średniowieczne dokumenty i ustawodawstwo synodalne tak w Kościele powszechnym, jak i polskim⁴⁰. W wypadku przeciwnym źródła mówią *de clerico vagabundo*⁴¹. Nie mniej ważny jest i czynnik drugi — *cura animarum*; o niej najwięcej mówią źródła średniowieczne tak w Kościele powszechnym, jak i w Polsce. Synody X i XI w. mówiąc o parafii, wymieniają wprawdzie jej okręg⁴², ale cały nacisk

³⁷ CIC, can. 216 § 1 *Territorium cuiuslibet dioecesis dividatur in distinctas partes territoriales; Unicuique autem parti sua peculiaris ecclesia cum populo determinato est assignanda, suusque peculiaris rector, tanquam proprius eiusdem pastor est praeficiendus pro necessaria animarum cura.*

³⁸ Archiw. Kurii Metrop. Krak., Acta Visit. 1595, 52 (Sromowce Wyżne); tamże, 59 (Ostrowsko); por. E. Kumor, *Zanik organizacji parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI w.*, Lublin 1957 (maszynopis), 61.

³⁹ LBen. (Liber Beneficiorum Długosza) I, 573 (Podegrodzie); ASang. (Archiw. Lubart.-Sanguszków) II, 209, 211, 212; Arch. Kurii Diec. Tarn., fasc. Bobowa; por. E. Kumor, dz. c., 20 nn. gdzie są podane dalsze przykłady.

⁴⁰ H. F. Schmid, op. cit., s. 358.

⁴¹ J. Hefele — 4: Leclercq, *Historie des Conciles*, III/II (1909), 227, 255, por. A. Meyer-Pfannholz, s. v. *Vagantem* w *Lexikon f. Theol. Kirche*, 10 (1938) 468—469.

⁴² A. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschland*, Berlin-Leipzig 1954, t. II, s. 461, 741.

kładą na czynności duszpasterskie (*cura animarum*), jak: kazania, szafowanie Sakramentów św. łącznie ze Chrztem i pogrzebem, odprawianie nabożeństw, nawiedzanie chorych itd.⁴³. Identycznie te same czynniki wysuwają na pierwszy plan również *Dekretaly* pap. Grzegorza IX z pierwszej połowy XIII w.; podczas gdy te ostatnie na kilku miejscach mówią już to o samym kościele, już to o *cura animarum*⁴⁴, to tylko w jednym wypadku poruszają ubocznie problem terytorium parafialnego⁴⁵

Podobnie najstarsze przekazy synodalne w Polsce nic nie mówią o terytorium parafii, ale raz po raz poruszają sprawy *cura animarum*⁴⁶. Synod sieradzki z 1237 żąda od duszpasterza rezydencji, ponieważ tego się domaga *cura eiusdem ecclesiae*⁴⁷, zaś synod wrocławski z 1248 r. nie zezwala na kumulację beneficjów, ponieważ cierpiałyby na tym *cura animarum*⁴⁸.

Moment terytorialny schodzi całkowicie na plan dalszy i wydaje się, że tak na Zachodzie, jak i w Polsce linealnie wyznaczony okręg nie należał do istoty parafii. Parafia obejmowała *loca*, których granicą były niejednokrotnie lasy, łąki, rzeka, lub pokrywały się z terenem zasiedlonego grodu (bez granic linealnych), podgrodzia, czy targowiska. Był więc i tu moment terytorialny ale nie w znaczeniu ścisłym granic linealnych. Dopiero z chwilą zagęszczenia się sieci osadniczej, rodzi się problem granic linealnych, rodzą się spory na tym tle, i o tych znów mówią statuty synodalne. Spory te spotykamy na przestrzeni XV i XVI w.⁴⁹,

⁴³ Tamże, t. IV, s. 42, przyp. 1, gdzie są przytoczone liczne cytaty statutów synodalnych.

⁴⁴ Decret. Gregorii IX, I, 3 in 4 (Msza święta niedzielna): III, 1. (pogrzeb): V, 12 (Spowiedź i Komunia św.).

⁴⁵ Tamże: III, 4 (granice parafii wspomniane tylko ubocznie).

⁴⁶ Starodawnego prawa polskiego pomni I, s. 345 (1243), 353 (1248) 358 (1257), 366 n. (1279), 368 nn. (1285); M. Montbach, *Statuta synodalia Dioecesis s. eccl. wratisl.*, Wrocław 1855, s. 304—312 (1245), 313 (1239), passim; U. Heyzman, *Statuta synodalia Episcoporum Cracoviensium* (Star. pr. pol. pom., IV), Kraków 1875, s. 10 n. (1230), s. 37 nn., (1331), s. 48 nn., (1373), 57 n. (1396).

⁴⁷ St. pr. pol. pom. I, 345.

⁴⁸ Tamże, I, 353.

⁴⁹ CDPol. (Codex diplomaticus Poloniae) III, 203; Acta iudic. eccles.

a zwłaszcza w wieku XVII w diecezji chełmińskiej, łuckiej i przemyskiej⁵⁰. Nie znaczy to przecież wcale, że w tych diecezjach nie było dotąd uformowanej organizacji parafialnej. Granice linealne parafii zaczęły się wytwarzać na ziemiach polskich pod koniec XII i w wieku XIII, ale te nie stanowiły o istocie parafii⁵¹.

Nauka zresztą stwierdza ponad wszelką wątpliwość istnienie jeszcze w X w. i w początkach XI w. kościołów poza katedrami biskupimi: w Gnieźnie⁵², Kazimierzy Małej⁵³, Kłodzku⁵⁴, Głogowie⁵⁵, Gieczu⁵⁶ i wielu innych miejscowościach⁵⁷; jest zaś rzeczą nie do przyjęcia, by kościoły te nie pełniły *curam animarum*, lecz właśnie z tych osad, posiadających własne miejsce kultu i kapłana, miano się udawać z pogrzebem, chrztem, czy w innych potrzebach sumienia z Kłodzka do Pragi, z Głogowa do Wrocławia,

dioec. Ploc., Wlad. et Gnesn., Ed E. Ulanowski, III 5, 74, 199; por. H. F. Schmid, op. cit., s. 822 n.

⁵⁰ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, IX (Synody diec. chełm.), Wrocław 1957, s. 177 (1604); tenże *Concilia Poloniae*, III (Synody diec. łuckiej), Warszawa 1949, s. 167 (1621); tenże, *Concilia Poloniae*, VIII (Synody diec. przem.), Wrocław 1955, s. 200 (1621); *Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae et Constitutiones synodorum provinc. et dioeces. Regni eiusdem ad summam collectae*, Poznań 1882, t. II, s. 237.

⁵¹ W. Abraham, op. cit., s. 168; T. Silnicki, op. cit., s. 88 n., H. F. Schmid, op. cit., s. 340 n.; E. Michael, op. cit., s. 201—206; B. Panzram, *Geschichtliche*, s. 35 nn.; A. Moepert, *Die Zirkumskription der Leubuser Pfarreien durch Bischof Lorenz*, „Arch. f. Schles. Kirchg.“, 5 (1940) 14 n.

⁵² MPH I, *Passio s. Adalberti Mart.*; J. Długosz, *Hist. Pol.* I, 116, por. W. Zakrzewski, op. cit., s. 69; K. Maleczyński, *rec. Michaela*, 621.

⁵³ J. Długosz, op. cit., I, 343; W. Semkowicz, *Przyczynki dyplomatyczne z wieków średnich*. Księga pam. ku uczczeniu 250 rocznicy założenia Uniw. Lwow., Lwów 1912, t. II, s. 46; Z. Kozłowska-Budkowska, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, Kraków 1937, s. 8 (nr 7), por. K. Michael, op. cit., s. 621.

⁵⁴ E. Michael, op. cit., s. 104 (981); B. Kummeler, *Zur Glatzer Heimatgeschichte*, Kłodzko 1926, s. 11.

⁵⁵ E. Michael, op. cit., s. 75; E. Panzram, op. cit., s. 91.

⁵⁶ St. Zachorowski, op. cit., s. 283.

⁵⁷ W. Abraham, op. cit., s. 168; St. Zachorowski, op. cit., s. 283 nn., H. F. Schmidt, op. cit., s. 254 nn.

z Gieczy do Poznania itp. Prawodawstwo kościelne wcześniejsze i współczesne omawianych czasów, biorąc pod uwagę właśnie duże odległości do kościoła parafialnego, nakazywało biskupom budowę nowych kościołów parafialnych (z prawami parafialnymi) w razie konieczności nawet bez zgody kościoła macierzystego ⁵⁸.

To wszystko co dotąd powiedziano na temat uformowania się organizacji parafialnej na ziemiach polskich ma również mocne poparcie w stadium porównawczym z terenów sąsiadujących z Polską: Węgier, Czech, Moraw i Pomorza Szczecińskiego, pozostającego w XII w. w obrębie monarchii piastowskiej.

Współczesna Polsce była chrystianizacja Węgier, której głównym heroldem stał się pierwszy król węgierski, św. Stefan (997—1038). Zachowane pomniki jego prawodawstwa szczegółowo określają nowonawróconemu narodowi sposób święcenia niedzieli, zakazują wszelkich prac służebnych w ten dzień, wyznaczają kary za przestępstwa w tej dziedzinie ⁵⁹. Dalszy z przepisów wkłada obowiązek na kapłanów i komesów, by dopilnowali udziału „villanów“ w nabożeństwie niedzielnym; „kapłani zaś i komesi — czytamy w cytowanym dekrete — winni zalecić wszystkim włodarzom (*villicis*), by na ich rozkaz zbierali się w niedzielę w kościele tak starsi, jak i młodsi, mężczyźni i niewiasty, z wyjątkiem tylko tych, którzy strzegą ognisk“ ⁶⁰. Król idzie jeszcze dalej i przepisuje szczegółowo formę zachowania się w świątyni w czasie nabożeństwa i kazań i nakłada kary na winnych niezachowania przepisu ⁶¹.

Z przytoczonych fragmentów ustawodawstwa św. Stefana wynika jasno, że wieś węgierska już w pierwszym etapie chrystianizacji kraju posiadała kościoły, własnych duszpasterzy, pełniących *curam animarum*, a nawet rodzime prawodawstwo, normujące szczegółowo kościelne życie wiernych w obrębie parafii. Z tego czasu datują się dość liczne wiejskie kościoły parafialne na Ni-

⁵⁸ A. Hauck, op. cit., t. II, s. 461 (dla wcześniejszych czasów); Decret Greg. IX. Lib. III, tit. LVIII de eccles. aedif., cap. 3.

⁵⁹ Mon. Hung. Hist. T. VI Diplomataria, Pest 1860 (s.6) *Sancti Stephani Regis Decretorum liber I, cap. VII de observatione diei festi et dominicae*.

⁶⁰ Tamże, cap. IX.

⁶¹ Tamże, cap. XIX.

zinie Węgierskiej w obrębie archidiec. ostrzyhomskiej⁶². To samo zresztą przyjmuje również i nowsza literatura z tej dziedziny⁶³.

W sąsiednich Czechach i Morawach już w pierwszej połowie XI w. uformowała się sieć parafialna, chociaż dopiero w pierwszej połowie XII wieku dokonało się jej linealne rozgraniczenie⁶⁴. Fundatorem licznych kościołów parafialnych był współczesny św. Stefanowi, Brzetysław I (1034—1055) i możnowładztwo czeskie⁶⁵. Były to kościoły grodowe, których okręgi pokrywały się z granicami administracji państwowej, a duszpasterze najstarszej sieci parafialnej pełnili równocześnie obowiązki jurysdykcji państwowej; kościoły te miały początkowo charakter „prywatny“⁶⁶.

Na Pomorzu Szczecińskim pierwsze podstawy pod organizację parafialną rzucił równocześnie z chrystianizacją kraju w 20 latach XII w. św. Otto z Bambergu⁶⁷. Biografowie jego podkreślają

⁶² MW Hist. Dipl. VI, 26, 34; por.: *Schamatismus Venerab. Cleri archidiec. Strigoniensis ad An. 1842*. Strigonii 1842, s. 38, 70, 35, 127, 128.

⁶³ E. Amann, *St. Etienne* w A. Fliche, V. Martin, *Histoire de l'église*, t. VII (Paryż 1948), s. 376—380; A. Dumas, *Les églises paroissiales*, tamże, t. VII (1948), s. 265; *Vies des Saints et des Bienheureux selon l'ordre du calendrier avec l'historique des fetes*. Par Bénédictons de Paris, T. IX (2. IX), Paris 1950, s. 49; A. Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*² (Ubrstz v. F. Schiller), Berlin 1904, s. 313 nn.

⁶⁴ F. Hruby, *Církevní zřízení v Čechach a na Morave, od X do konce XIII století, a jeho pomer ka statu*, „Česky Casopis Historycky w Praze“, 22 (1916) 17—53; H. P. Schmid, op. cit., s. 42 nn. 68; St. Zachorowski, op. cit., s. 285; W. Abraham, op. cit., s. 168 twierdzi, że jeszcze w pierwszej połowie XII w. nie było wykształconej sieci paraf. w Czechach, opierając swój wniosek na błędnej interpretacji zarządzeń kard. legata Gwidona, który w 1143 r. bawiąc w Czechach, wydał biskupom polecenie *ut parochiis suis plebales ecclesias distinguant* (Erbén, *Regesta Bohemica*, Nr 238); zarządzenie to bowiem dotyczyło rozgraniczenia okręgów parafialnych, a nie ich ukonstytuowania.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ A. Hauck, op. cit., t. IV, s. 594 nn.; E. Salis, *Forschungen*, s. 82—87; A. Hofmeister, *Die Lehr — und Prädigtätigkeit des Bischofs Otto von Bamberg in Pommern*, „Baltische Studien“, 26 (Szczecin 1924), s. 157—189; H. F. Schmid, op. cit., s. 847 nn.; K. Śląski, op. cit., s. 95; R. Kiersnowski, „Kłodona“ — Kłodzień, *wczesno-średniowieczna*

z uznaniem, że św. Biskup dla każdego grodu zbudował kościół, obsadził go duszpasterzem i wyjednał u ks. Pomorskiego Warcisława uposażenie dla nowych kościołów parafialnych, których sam Otto miał założyć około 12⁶⁸ Pierwsze parafie, początkowo niezbyt liczne, jeszcze w tym samym wieku podwoiły liczbę⁶⁹.

To co dotąd powiedziano na temat powstania organizacji parafialnej na Węgrzech, w Czechach, na Morawach, oraz na Pomorzu Szczecińskim, świadczy niezbicie, że chrystianizowane kraje Europy środkowej w X—XII w. otrzymały równocześnie z chrystianizacją kraju organizację parafialną; we wszystkich tych krajach nie ma prawie mowy o wyłączości praw parafialnych dla kościoła katedralnego. Organizacja parafialna tych terenów czerpie pełną garścią z dorobku prawnego i praktycznego Kościoła na Zachodzie; ustalone tu do X wieku formy organizacji parafialnej są po prostu transplątowane na ziemię chrystianizowanego kraju bez żadnych zmian.

Byłoby rzeczą więcej jak dziwną, gdybyśmy w ślad za szkołą historyczno-prawną, która — sprawiedliwość każe powiedzieć — ma największe zasługi na polu badań nad organizacją parafialną, przyjęli jej zadanie, że początki sieci parafialnej na ziemiach polskich można datować najwcześniej na wiek XII. W stosunku do początków sieci parafialnej na Węgrzech, w Czechach, na Morawach i Pomorzu Szczecińskim powstanie organizacji parafialnej na ziemiach polskich byłoby poważnym regresem i w wielu punktach przypominałoby początki formowania się ustrojów parafialnych w Galii, Włoszech, Hiszpanii i Nadrenii.

osada pomorska, Stud. wczesno-śred., t. III (Warszawa — Wrocław 1955), s. 97.

⁶⁸ MPH II, 1—74 (Eppo, Vita Ottonis Episc. Bambergensis. lib. III, cap. 4). por. H. P. Schmid, op. cit., s. 849 n.

⁶⁹ A. Hauck, op. cit., t. IV, s. 600, przyp. 4, 801 nn.; K. Tymieniecki, op. cit., s. 55—113; Z. Wojciechowski, *Ustrój polityczny ziem polskich w czasach przedpiastowskich*, „Pam. Hist. Praw.,” IV (1927) 2; H. F. Schmid, op. cit., s. 848 nn.; K. Śląski, op. cit., 221; E. Salis, op. cit., s. 82 nn; W. Abraham, op. cit., s. 170 n. (ostatni z wymienionych autorów przyjmuje powstanie organizacji parafialnej na Pomorzu dopiero w drugiej połowie XII w.).

Biorąc pod uwagę średniowieczne pojęcie parafii (*curam animarum* + terytorium w pojęciu *locum*, a nie granic linealnych) jak również i rozwój tejże organizacji na ziemiach z chrystianizowanych w obrządku łacińskim w sąsiedztwie i współcześnie z piastowskim państwem polskim, przyjmujemy za całkowicie rzecz pewną, że i na ziemiach polskich wraz z chrystianizacją kraju zaczęła się formować normalna sieć parafialna ⁷⁰.

⁷⁰ Por. G. Labuda, op. cit., s. 195; A. Dumas, op. cit., s. 265.